

A FUNKCIONALIZMUS MAGYAR ELŐTÖRTÉNETE

Nem szükséges részletesebben szólnom arról, hogy a funkcionális néprajz legismertebb képviselője, Malinowski Bronislaw az alapvető szükségletek s az ezekkel kapcsolatos cselekvések, jelenségek vizsgálatát helyezi előtérbe. Az ember a kultúra révén szükségletei kielégítésére törekszik. A szükségletek részben biológiaiak, részben társadalmiak (kulturálisak). Mindezekről jól tájékoztatnak Malinowski Br. magyarul is megjelent írásai s Bodrogi Tibor azokhoz fűzött magyarázatai (*Baloma*. Budapest, 1972). Alapvető szükségletek, amelyekre valamilyen kulturális választ nyújt a közösség az anyagcsere (válasz: táplálkozás), szaporodás (család, rokonság), testi kényelem (építkezés), biztonság (védelem), egészség (higiéncia, gyógyítás) stb. Mindezekről különböző megfogalmazásban, finom árnyalatokkal olvashatunk Malinowski Br. munkáiban. Hogbin H. I. munkájának bevezetőjében Malinowski Br. azt mondja, hogy a kultúra minden egyes alakulata valamilyen alapvető emberi szükségletnek felel meg. Így a házasság a szexualitás-ban, a jogilag elismert család a szülői érzésben gyökerezik. A bizonyos helyzetekben elvárt viselkedés az önvédelem hajdani kényszeréből fakad (Hogbin H. I., *Law and Order in Polynesia. A Study of Primitive Legal Institution*. New York, 1934. XXXVII). Természetesen nemcsak a látható ellenség, hanem a láthatatlan szellemek ellen is védekeznek az ember.

Más megfogalmazásban kifejti Malinowski Br., hogy a szükségletek az alapvető létrehozói, kikényszerítői a kulturális megnyilatkozásoknak. Beszélhetünk kifejezetten kulturális szükségletekről, amelyek a biológiai szükségletek kielégítését biztosítják, s ezzel lehetővé teszik a közösség megmaradásának s kultúrája folyamatosságának követelményeit. A szükségletek kielégíthetők kulturális visszahatásokkal, válaszokkal (*cultural response*). Vannak alapvető szükségletek (*basic need*), s az azokat kielégítő szükségletek, a származékok. Az alapvető szükségletek biológiaiak (pl. szaporodás, amelynek következménye a rokonság).¹ A kultúra maga is származék szükséglet (*derived need*), amely magába foglalja az emberi magatartás szükségleteit. Ezeket cselekvések és korlátozások szabályozzák. Társadalmi ellenőrzés alatt állanak. A biológiai szükségletek kielégítéséből a táplálkozás, védelem és szaporodás révén új serege származik a szükségleteknek. Ezek a megszerzett képesség és tudás közvetítésével az együttélés és együtt dolgozás szigorú szabályai szerint a következő nemzedékekre hagyományozódnak. Intézmények foglalják magukba az összeműködés lehetőségeit, amelyek a nevelési, jogi, gazdasági szabályokat testesítik meg. Ezek éppen olyan nélkülözhetetlenek,

¹ A rokonság még napjainkban is az összeműködő közösségek legtanulságosabb szervezete, amelyről Örsi Julianna kitűnő konkrét képet nyújt (*Karcag társadalomszervezete a 18-20. században*. Bp., 1990. 112-173). Több kérdés felé Szabó László nyitott ajtót (*A magyar rokonsági rendszer*. Debrecen, 1980). Mindkettő eddig nem méltányolt funkciók felé terelték a magyar népi társadalomkutatást. Szabó László legújabb könyve (*Társadalomnéprajz*. Debrecen, 1993) az európaivá érett magyar néprajzkutatás kiemelkedő példája. Itt szeretnék emlékeztetni egy igen tartalmas összefoglalásra. Ez Sárkány Mihály szócikke (*Társadalomnéprajz kutatásának története*) a MNL.-ban. Sok értéket tartalmaz Fél Edit, *A magyar népi társadalom életének kutatása*. Bp., 1948. c. tanulmánya.

mint a tisztán biológiai szükségletek. A származék szükségletek pozitív megnyilatkozásait kulturális imperativusnak, kulturális szükségszerűségnek nevezhetjük. (Mindezekhez I. Malinowski Br., *Culture*. Encyclopaedia of the Social Sciences, Vol. IV. New York, 1954. 627-682; Milke W., *Der Funktionalismus in der Völkerkunde*. Schmollers Jahrbuch, Jg. 61. 1937. 513-533; Hultkrantz Å., *General Ethnological Concepts*. Copenhagen, 1960).

Hasonló gondolatok foglalkoztatják Cholnoky Jenőt *Az emberföldrajz alapjai* c. munkájában. Ez a ma már alig hozzáférhető terjedelmesebb tanulmány 1922-ben Budapesten jelent meg a *Magyar Földrajzi Értekezések* sorozat (szerkesztők Teleki Pál és Cholnoky Jenő) IV. számaként.

Cholnoky Jenő munkája elkerülte az etnográfusok figyelmét. Egyetlen néprajztörténeti könyv, tanulmány sem szól róla. Mendöl Tibor említi *A magyar emberföldrajz* c. jeles könyvében (Bp., 1947. 5), s azt mondja, hogy szellemes, tömör értekezés, s az emberföldrajznak ugyanazt az oldalát mutatja be, mint Ratzel Fr. *A föld és ember* c. magyar nyelven is kiadott munkájában (Bp., 1887). Cholnoky J. tanulmánya később is szerepel Mendöl T. könyveinek bibliográfiájában. Egy mondatnyi utalással említi Cholnoky J.-nek a város és a mezőgazdaság kapcsolatáról felvetett gondolatát (Mendöl T., *Általános településföldrajz*. Bp., 1963. 23).

Cholnoky J. azt írja, hogy az embert "a Földdel szükségletei, materiális »életbevágó« szükségletei hozzák elválaszthatatlan kapcsolatba. Lehetetlen addig emberföldrajzi problémákkal foglalkozni, amíg meg nem ismertük és rendszerbe nem foglaltuk az ember *szükségeit*" (4).

Az embernek vannak általános szükségletei, létfeltételei, amelyek létét determinálják. Ezek: maga a Föld, a víz, a levegő, a tűz s a vele előállított meleg. A néprajzban is tanítjuk, hogy a tűz ismerete, használata nélkül még kezdetleges kőkorszakban élnénk, nyers ételeket fogyasztanánk. Legfeljebb a szövés-fonást tudtuk volna fejleszteni. Fanni és szőni a tűz és a fémek ismerete nélkül is megtanult az ember. A szalagszövő táblácskák, a vertikális és horizontális szövőállványok Földünk különböző népeinél feltűnnek, amelyekről Montandon G. térképe tanulságosan tájékoztat (*L'ologénese culturelle...* Paris, 1934. 22. térkép).

A négy általános szükséglet mellett Cholnoky J. szerint az embernek részben egyéni, részben ember voltából következő (faji) *szükségei* vannak. Az egyéni élet fenntartásához elsősorban *élelemre* van szükségünk. A vegetatív életműködést a táplálkozással biztosítja az ember (5). Az egyik kiemelkedő Malinowski-tanítvány erről azt mondja, hogy az élelmezés a szexualitásnál is alapvetőbb biológiai folyamat. Olyan eljárásnak tekinthető, amely a szoptatástól, a családhoz való tartozástól addig tart, amíg a felnőttkorban a teljes gazdasági státust az egyén el nem éri. Utána az egyén maga gondoskodik táplálkozásáról (Richards A. I., *Hunger and Work in a Savage Tribe*. Cleveland, 1964. X., XIV).

"Az élelem megszerzésének módja az emberföldrajznak talán legfontosabb fejezete, mert ebben a kérdésben forr össze legjobban az ember a Földdel", – írja Cholnoky Jenő. A megszerzés módja függ a természet nyújtotta lehetőségektől, s az embernek története során kialakult képességeitől, amely révén a földrajzi

MAGYAR FÖLDRAJZI ÉRTEKEZÉSEK

A BUDAPESTI M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM, AZ EGYETEMI KÖZGAZDASÁG-
TUDOMÁNYI KAR, A KOLOZSVÁRI TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A
POZSONYI TUDOMÁNYEGYETEM FÖLDRAJZI INTÉZETEINEK KIADVÁNYA

SZERKESZTI GRÓF TELEKI PÁL DR.

ÉS

CHOLNOKY JENŐ DR.

IV.

SZÁM

AZ EMBERFÖLDRAJZ ALAPJAI

IRTA

CHOLNOKY JENŐ DR.

EGYETEMI TANÁR.

BUDAPEST, 1922

HORNÝÁNSZKY VIKTOR MAGYAR KIRÁLYI UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

körülmények kihasználásának mennyiségét és minőségét változtatja meg. A történetileg kialakult egyéniség és közösség a módozatokat úgy formálja, hogy abban csak kerülő utakon mutatkozik meg a földrajzi tényezők kényszerítő hatása. Ezeknek a módozatoknak a tanulmányozása már az etnográfia körébe tartozik – mondja Cholnoky J.

A *védelem* a kedvezőtlen geográfiai jelenségek (hideg, meleg, árvíz stb.), az ellenséges állatok és emberek s a képzelet alkotta emberfeletti lények ellen irányul. A védelemhez tartozik a lakás, a ruházat, s ezt szolgálják a társadalmi, gazdasági, politikai szövetkezések (törzs, céh, szövetséges hatalmak, mint amilyen volt az antant s napjainkban a NATO). A vallások alapja is a képzelt ellenség elleni védekezés. Körültekintő indokolással még az orvoslást, a gyógyítást, a gonosz szellemek elleni védekezés mágikus cselekedeteit is idetartozónak véli Cholnoky J. A félelem védekezést kiváltó emberfeletti lényeket sugalmaz, s ezek sok tekintetben geográfiai tényektől függenek. Ezért a védelemnek ez a csoportja némileg az emberföldrajz keretébe is tartozik. De a kérdés lényegében az etnográfia körébe utalandó (6). Utal arra is Cholnoky J., hogy a fosszilis *saurus*-leletek a sárkánymondák keletkezésének gyökerei lehetnek (Kína, Dél-Németország).² Ezekhez azt fűzhetem röviden hozzá, hogy a tündérhit nem az Alföld, hanem az erdős terület jellemzője. Olyan földrajzi jelenségnek, mint a Tordai-hasadék, a barlangok mondaképző, mondavonzó erejük van. Mondaképzők az alföldi kunhalmok, sőt a csárdák is, amikor olyan hagyomány él róluk, hogy az egyiket a másikkal alagút köti össze, s azon át menekültek a betyárok.

Cholnoky J. szerint a szükségletek harmadik csoportja a *kényelem*, amely az életműködés, a cselekvés megkönnyítése. Ide tartoznak a testi pihenésnek, a munka, az agyműködés megkönnyítésének feltételei. Ezek lehetnek eszközök, szerszámok, utak, közlekedő eszközök. A rabszolgaság intézménye is bizonyos rétegek kényelmét szolgálta. A munkában kifáradt agynak, az emberi szellemnek is pihenésre van szüksége. Ezt segíti elő az alvás, de erre szolgál a szórakozás, sőt több vonatkozásban az irodalom és a művészet is.

A fajfenntartás szükségletét szolgálják a *nemi élet* s a vele együttjáró élettani szükségletek. Ezeket a szerző szerelem néven foglalja össze. Az élettani cselekmények kísérőit (anyaság, csecsemő védelme, a beszéd elsajátítása, nevelés) az etnográfia keretébe utalja a szerző. Természetesen az előzmények is ide tartoznak (fonó, táncos összejövetelek, lakodalom, monogámia, poliandria, poligámia stb.). Szól azután Cholnoky J. az erkölcsről is.

A *szükségletek* felvázolása után részletesen ír Cholnoky J. a *szükségletek kielégítésének* módozatairól. (Malinowskinál ezek, mint láttuk *derived need*, *cultural response* néven kerülnek a néprajzi elmélet asztalára).

Cholnoky J. példái közül néhányat említettem.

Mindazt, amit a halászatról, a földművelésről elmondott ma is figyelmet keltő összefoglalás. Ezeket a gyűjtőgetéssel, a vadászattal együtt a szükségletek

² A kérdéskörhöz kitűnő munka: Tasnádi Kubacska András: *A mondák állatvilága*. Bp., 1958. A néprajz felé való sugárzása alig észrevehető.

kielégítését szolgáló módozatoknak véli. Jelentősek mindazok, amiket az állattenyésztésről mondott.

"A domesztikáció – írja Cholnoky J. – egyike az ember legérdekesebb cselekedeteinek. Szellemi fölényével szolgálatába állítja az állatot, vele végeztet munkát, felhasználja védelemre, kényelemre, élelemre. A domesztikáció kezdeteiről némi fogalmat nyújtanak a kezdetleges műveltségű népek közt szerzett tapasztalatok. Némely dél-amerikai nép szokása a vadállatokat kölyök korukban befogni és zárva tartani, csupa mulatságból. Az észak-amerikai préri-indiánok a bölénycsordákhoz bizonyos tulajdonjogot formáltak, s azokat más fogyasztó ellen védelmezték. Nem lehet-e kiindulása ez is a domesztikációnak? A magaspuszták kvecsua és csibcsa népei, meg az aimarák a lámát majdnem egészen domesztikálták, – de az alpakát csak kezdetlegesen. Azok közé a háziállatok közé tartozik, amelyek még teljesen elváltozatlanok s vadon élnek. Ilyen még a házi nyúl és a rénszarvas, de pl. a teve már csak elvadulva, de vadon nem él" (11-12).

Majd így folytatja a szerző (12): "A domesztikáció biológiai és fajtaátalakulásbeli kérdései inkább a biológusok tanulmánykörébe tartoznak, de minket nagyon érdekelnek. Úgy látszik, hogy az állatok fehér vagy megvilágosított szőrzete és kék szeme a domesztikáció eredménye. A világos szőrű és tollú, kékszemű háziállatok rokonai vadon mind sötétszőrűek (szarvasmarha, ló, disznó, kecske, kutya, macska, házi szárnyasok stb.). Fölvethetjük a kérdést, hogy az emberek közt is nem a domesztikáció okozta-e a világos színezetet?"

Nem foglalkozhatom azzal, hogy ezek a problémák az utóbbi évtizedekben és korábban miképpen fogalmazódtak meg az etnológiai, antropológiai irodalomban. Több kérdéssel Darwin Ch. is foglalkozott. A kérdés modern összefoglalását Zeuner F. E. nyújtotta (*A history of Domesticated Animals*. New York-Evanston, 1963).³ A lényeg az, hogy mindezek Cholnoky J. emberföldrajzi horizontjába is bekerültek, s a néprajz számára nem lényegtelenek.

Az állattartás, pásztorkodás a magyar néprajznak talán legjobban kidolgozott része, amelynél a kulturális ökológiai jelenségek kincsestára tárul elénk.⁴ Rendszerezésével legutóbb Szabadfalvi József (*Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. MésH. XII. 1970) és Paládi-Kovács Attila (*A magyar állattartó kultúra korszakai*. Bp., 1993) részletesen és figyelmet érdemlően foglalkoztak. Figyelmüket azonban elkerülte Cholnoky Jenő munkája.

De mit mond ő a pásztorkodás rendszeréről? Három módját különbözteti meg: *a nomád, a szilaj és az istállózó pásztorkodást*. A nomád pásztorkodás esetében az állatok állandóan, télen-nyáron a pásztor felügyelete alatt állanak. Ez a füves puszták állattartási módja. A prériken homályos előjele ennek a bölénycsordák lefoglalása. A nomád pásztoroknak nagy szerepük volt a népvándorlásokban,

³ Messze túllépi tartalmában rövideségének kereteit Bökönyi Sándor egyik előadása (*A házi-asiítás kérdései a legújabb kutatások fényében*. Ethn. LXXX. 1969. 276-281), amely nemcsak eredményekre, de kutatási szempontokra is figyelmeztet.

⁴ Gunda B., *Signification of Ecological Factors in Herding*. Acta Geographica Debrecina 7. 1968. 93-103.

amelyről részletesen Teleki Pál is írt (pl. Földrajzi Közlemények, 63. évf. 1935. 9-10. sz. 149-167).

A *szilajpásztorkodás* félpásztorkodás – mondja Cholnoky J., amikor az állatok csak az év egyik felében vannak a pásztor felügyelete alatt. Olyan helyen lehetséges, ahol gyér a lakosság, de a fűtermés mégis olyan bőséges, hogy télen takarmánnyal istállózni lehet, sőt a hó miatt kell is a marhát. Olyan helyen fejlődik ki, ahol a lakosság gyér volta miatt parlagföldek hevernek. A népesség növekedésével a szilaj pásztorkodás már nem lehetséges. Az alföldi szilajpásztorkodás eltűnőben van. Legtovább a Hortobágyon fog tartani – mondja hetven évvel ezelőtt a szerző. Természetesen a kérdés sokkal bonyolultabb. A Hortobágyon s a tiszántúli terjedelmes legelőkön a teletetésnek számtalan változata ismert, s állatfajtánként is változik. A nyírségi juhászok részére a Hortobágy ma is nyári legelő. Az Ecsedi-láp, a Hortobágy, a Dél-Bánság legelői – hasonlóan mint a Bărăgan – téli legelőül szolgáltak a román pásztoroknak, akik juhaik részére takarmányt vásároltak (1. erről *Ethnographica Carpatho-Balcanica* c. munkám megfelelő fejezetét s korábbi tanulmányaimat). A szilaj pásztorkodás változatának tartja Cholnoky J. a *havasi pásztorkodást*, amelynek szintén számtalan változata van. Véleményem szerint minden pásztorkodás, ha teljes struktúrájában nézzük egyéniség; a legeltetés módjától, a pásztorszervezettől a hiedelmekig. A román juhászok nyáron havasiak, télen síkföldiek, de mindig nagyszámú juh marad a falvakban is. A juhnyáj nagysága, mint vagyon erősen befolyásolja a pásztorkodás képét. Ugyanez az eset a spanyol, francia vándorjuhászat esetében. A falusi csordás legeltetésének más néprajzi képe az Alföldön, mint a Szigetközben. A szilajpásztorkodás egyik változatának tekinti Cholnoky Jenő az erdélyi medence suvadásos területein folyó pásztorkodást (kolozsvári Szénafüvek). A szilajpásztorkodás hegyi típusa a karsztvidékek kecsketartása (Dalmácia).

Nem részletezem tovább Cholnoky Jenő véleményeit. A pásztorkodásról beszél más munkáiban is. Hangsúlyozza, hogy a pásztorkodás *szükségleteket elégít ki*, s a kielégítésnek különböző lehetőségei, változatai vannak, amelyek éppenúgy függvényei a geográfiai viszonyoknak, mint bizonyos magatartásbeli tulajdonságoknak.

Az emberföldrajznak ezek a barázdái messze vezetnek. A lényeg, hogy az embernek élete fenntartásához szükségletei vannak. Az *alapvető szükségletek az élelem, védelem, kényelem s a fajfenntartás szükséglete*. Ezek kielégítésének különbözőek a lehetőségei. A lehetőségek az életmód, a gazdálkodás, a társadalmi és szellemi magatartás különböző megnyilatkozásai lehetnek. A kultikus megnyilatkozások a *gonosz elhárítása és a termékenységvarázslás köré csoportosulnak*. Más *eszmei centrumok a hiedelemrendszerben nincsenek*. Ezekben belül a különbségek és hasonlóságok formaiak, történeti képződmények, s különböző okok alakították azokat ki. A szükségletek kielégítését Malinowski Br. *cultural response, derived need* kifejezésekkel rögzíti. Cholnoky J. a geográfia egyszerűbb nyelvén halászatról, állattartásról, földművelésről, ruházatról, lakásról, védelmi szövetekezéstről, vallásról stb. beszél. Gyakran utal az etnográfia feladataira. Néhány kifejezése (pl.

történeti éniség, természeti éniség, faji szükségletek) azonban homályos. De Malinowski Br. szövegei sem derengenek a világosságtól. Mindenesetre azonban Cholnoky J. fejtegetései megelőzték Malinowski Br.-nak a szükségletek s azok kielégítésére vonatkozó elméletét – természetesen más megfogalmazásban.

Felvetődik a kérdés, hogy a szükségletek előtérbe helyezésével miképpen vázolnám fel a funkcionális néprajz lényegét.

Amikor 1943-ban Kolozsvárot, majd 1949-ben Debrecenben katedrára léptem ezeket mondtam: A funkcionális néprajz a műveltség belső összefüggéseinek a megvilágítására törekszik. Feltárja azokat a kapcsolatokat, amelyek az egyes elemek, intézmények és a társadalom között fennállanak. Keresi azokat a műveltségen belül érvényesülő és ható erőket, amelyek a műveltséget életben tartják, alakítják s az elemeknek, jelenségeknek új és új értelmet adnak. A funkcionális néprajz mutat rá arra, hogy az elemek, a jelenségek nemcsak időben és térben változhatnak forma szerint, hanem ugyanabban vagy más-más társadalmi, etnikai közösségben változhatnak funkció szerint is. Lehetséges, hogy idők folyamán a forma állandósul, de viszont a funkció megváltozik. A funkcióváltozás olyan lényeges lehet, hogy a jelenséget többé nem a formai, tartalmi jegyek határozzák meg, hanem a közösséghez való viszonya. Ez vezeti Malinowskit a mese, a legenda, a mítosz közötti különbség felismerésére. Mindhárom műfajnál egyezhetnek a tartalmi elemek, de a mese elmondása és hallgatása sokkal egyszerűbb társadalmi cselekmény, mint a rítusokkal és szertartásokkal összekötött, társadalmi szabályok szerint előadott mítoszé. Az áldozat más a mesében, mint a kiszéjársban.⁵

Ma mindezeket kiegészítem még azzal, hogy a nélkülözhetetlen emberi szükségletek bázisán nyugvó intézmények analízise vezet a funkcionális néprajzi vizsgálatok végső céljához. Tudatában vagyok azonban annak, hogy a funkció változással jár együtt. A változás pedig történelem.

Debrecen

GUNDA BÉLA

HUNGARIAN PRELIMINARIES OF FUNCTIONALISM

Br. Malinowski is commonly known as the most famous representative of functionalism. According to his these, man tries to satisfy his need by means of culture. The needs may be either biological or social (cultural). The ideas of functional ethnography occupied in 1922 Jenő Cholnoky, an outstanding figure of Hungarian geography, who stated that man becomes inseparably attached to the Earth by his fundamental needs, such as water, air and fire. Important needs of society, in fact, of its survival, are food, protection against frost, heath, flood, animals, humans and imaginary superhuman beings. The needs also include the life-functions and the facilitation of activity, such as tools, roads, etc., and various forms of relaxation and entertainment as well. The need of race preservation is satisfied by sexual life. After enumerating the needs, J. Cholnoky specifies those methods of their satisfaction, which Br. Malinowski calls "derived need" or "cultural response". The theory as proposed by J. Cholnoky should also be recorded as social anthropology.

BÉLA GUNDA

⁵ Gunda B., *A funkcionálizmus kérdése a néprajzban*. Kolozsvár, 1945.